

Помен о Бају Пивљанину у Државном архиву у Котору (1684—1685)

Иако је народно предање било живо, до Јована Томића¹⁾ о харамбаша Бају није било историских провјерених података. Тек коришћењем Млетачког архива добили смо првокласне изворе за четовања Бајове дружине и донекле за оцјену његове улоге. А на основу тога могли смо се увјерити да Бајо није био само хајдук локалног значаја, о коме се у његовом крају и околини уз гусле пјева, слично као и о другим хајдуцима²⁾, него да је макар и за кратко вријеме, у млетачким очима постао крупна војна личност на херцеговачко — бокелском и црногорском подручју. И то, сигурно, не стога што је он могао — макар и изузетним јунаштвом и организаторским способностима, — да са шаком хајдука буде пресудан у том дијелу фронта према Турској, него, што се стицајем околности, на почетку Морејског рата, нашао усамљен у вођењу ратних операција и што је, природно, сва пажња млетачке Сињорије у овом крају била управљена на његову герилу.³⁾

Из извјештаја которског ванредног провидура Антонија Зена од 26 септембра 1684 сазнајемо да су послјије једног сукоба са Зам-бегом код Бањана, харамбаша Бајо и харамбаша Сикимић добили по медаљу, а шеснаест хајдука који су донијели непријатељске главе, по дукаг⁴⁾. Затим у сенатским одлукама од 12 октобра и 16 децембра исте године, као и у одлукама ректора, налази се у млетачким изворима доста похвалних ри-

¹⁾ Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина (1684 и 1685), Београд, 1901.

²⁾ На крају поменуте брошуре Јован Томић говори о народном предању о хајдуцима пише: „То су општи подаци за живот горских хајдука, с тога се с врло мало промене могу применити ма на кога од њих исто као и на Баја“ (оп. цит. стр. 34).

³⁾ И ми се у овом напису ограничавамо на двије године са почетка Морејског рата (1684 и 1685). А то зато што прва књига которског Управно-политичког архива баш обрађује те двије године за провидура Антонија Зена. Све датуме наводимо по новом календару.

⁴⁾ Јован Томић, оп. цит. стр. 15.

јечи о Бају и његовим хајдуцима⁵). Не сматрамо да се ту радило само о конвенционалним изјавама, јер су хајдучке акције заиста биле једина ствар којима се провидур Зено могао похвалити, а Сињорији у неприлици то је и те како добро дошло.

Млеци су, наиме, оклијевали да уђу у нови рат против Турске, након што их је финансиски и војнички изнурio 25-годишњи Кандиски рат. Па кад се и без довољно средстава и без довољно свог људства ипак морало ући у антитурску коалицију са аустријским царем и пољским краљем, — требало се некако снаћи, па макар и без својих снага организовати успјешне диверзије. То је било тим теже што је ријеч о тако тешком брдовитом терену, гдје су Турци имали ваљана упоришта. Људи, који су понијели на својим леђима тај тако озбиљан задатак, а међу њима и најистакнутији Бајо Пивљанин, заслужују нашу пуну пажњу.

Још треба поменути, иначе познату чињеницу, да се овдје не ради о самосталним „горским хајдуцима“ (како их Томић назива), него у ствари о малим, најмљењим нередовним одредима. То, истина, није била права војска, али су драгоцјену хајдучку герилу Млеци веома цијенили и због тога је помагали новцем, оружјем и бродовима. Па како је ту, дакле, било и користи (мјесечна плата за вријеме рата и могућност „легалне“ пљачке) разноврсни су људи са разним мотивима улазили у хајдучке чете. Ако се к томе још дода да њихово дјеловање у неприступачним планинама није могло бити ни од кога контролисано, — лако је схватити зашто су се дешавале честе злоупотребе. Али опет не треба са појмом хајдука мијешати и оне групе обичних пљачкаша и превараната, који су лутали под њиховим именом и вршили обичне злочине⁶). Уосталом једино тој чињеници да се ради о нерегуларним и плаћеним јединицама, можемо захвалити што у званичним актима Млетачке Републике налазимо архивских података о њиховом дјеловању.

Четири су главна архивска извора по којима ће се моћи освијетлити занимљива личност главног организатора хајдучких четовања, харамбаше Баја, у оквиру млетачке акције на почетку Морејског рата. Ту је у првом реду Млетачки архив који је обилно користио Јован Томић, затим Дубровачки архив из кога је недавно обрадио неке моменте о хајдуцима Радован

⁵) Ibid., стр. 15, 19 и 30.

⁶) Изгледа нам да је згодан примјер зато један случај у Которском архиву УП I—785. Марта покојног Дамјана из околине Казанца моли провидура да интервенира, јер су јој Војин Милановић и Милош... из Цуца на превару отели сина Јована. Било им је, наиме, поручено да три харамбаше, пријатељи њихове куће и то Сижимић, Петар Николић (брат Бајов) и Колумбарић позивају сина јој, Саву, да им донесе хране. А када им је он донио, све су појели, а Саву одвели у ропство.

Самарџић⁷⁾, Задарски архив је систематски искористио Десница*) и управно политички списи ванредног провидура у Котору. Млечи су важан извор, јер је тадашњи которски провидур Зено морао слати сталне, исцрпне извјештаје о свим знатнијим догађајима на његовом подручју града. Архив Дубровачке Републике занимљив је, јер се велики дио хајдучких окршаја одвијао близу дубровачке територије или на самој њој, па је стално долазило до сукоба интереса, крвавих обрачуна и жучне преписке власти. Радован Самарџић, међутим, објавио је до сада податке из ранијег периода од 1684 — 1685. (У Задру су дуже боравили Бајо, породица му и другови). — Најзад сами управно политички списи у которском архиву, још не коришћени, морали би бити најпотпунији и најдеталнији извор за двије године Бајове активности које нас овдје занимају. Али изгледа да није сасвим тако. Јер код Томића, у млетачким изворима, налазимо низ случајева о којима нема ни помена у нашим изворима. Истина, задња ће се ријеч о томе моћи рећи тек кад се систематски проуче све књиге которског Управно-политичког архива, који је недавно враћен из Задра. Али већ је и сада јасно да је сам провидур неке важније акте, па можда и читаве кривичне поступке, или бар важнија саслушања, — слао директно у Млетке, не остављајући копије у свом досијеу. Типичан примјер зато имамо у случају напада Дубровчана на хајдуке, на коме ћемо се дуже задржати. Тако у том кривичном поступку недостаје саслушање хајдука Вука Андрина и писмо оправдавања Дубровачке Републике, што нам, према млетачким изворима, Томић наводи⁸⁾. — А затим, можда се нешто од аката и изгубило или пренијело у касније године. Свакако ни према Которском архиву ми не можемо, засада, имати потпуни преглед тих догађаја, нити онако како их је видио ванредни провидур.

У шеснаест већих и мањих докумената харамбаша Бајо помиње се на разне начине. У два документа говори се детаљније о његовим хајдучким акцијама: у једном документу Бајо свједочи и ту се донекле откривају односи људи у његовој чети; у шест докумената јавља се барјактар и помињу га другови из његове или неке друге чете; у једном документу имамо неко Бајово старо новчано дуговање; у три документа расправља се о систему порезивања на робове у хајдучким четама, гдје се

⁷⁾ Радован Самарџић „Хајдучке борбе против Турака у XVI и XVII веку“, „Просвета“, Београд 1952; и „Сазивање харамбаша“ у „Стварању“ 1—2, 1953.

⁸⁾ Др Бошко Десница „Историја которских ускока“ I и II, Београд, 1950/51.

⁹⁾ Ј. Томић, оп. цит. стр. 23, 24 и 26.

помиње и Бајо, иако већ послије смрти; и најзад у три документа помиње се Бајова породица у вези са његовом платом, за вријеме живота и послије смрти.

Документи нијесу обрађивани по реду у ком се налазе у првој књизи Управно-политичког архива, него по важности и по сродности третираног предмета.

На првом мјесту зауставићемо се на једном од најважнијих података о Бајовом четовању. Тај исти случај истина налазимо и у Томићевом дјелу. Али како которски провидур није јављао у Млетке све занимљиве детаље из својих списа, то су они необрађени и поред Томићева рада. А што је најважније у Државном архиву у Котору имамо потпун исказ пред провидуром самог Баја Пивљанина и других харамбаша^{*)}). Али — поред најдословнијег пријевода не би могли реконструирати Бајов говор преведен на италијански језик. И зато да би избјегли дуге периоде и друге стилске незграпности тог времена, слободно ћемо препричати Бајов исказ трудећи се да у стоцу пратимо изречену мисао.

Исказ је дат пред ванредним провидуром истог јутра када је харамбаша Бајо стигао у Котор. То је било једног понедељка у марту 1685^{*)}). На прво питање одакле долази, Бајо одговара да се са другим хајдуцима враћа из борбе, гдје је био кренуо прије три седмице. А на питање шта је успио да постигне током овог путовања, он даје дуг и исцрпан исказ.

Упутио се Бајо из Пераста са још три харамбаше и то Михом Колумбаром, Милошем Лепирићем и Божом Луцићем¹¹⁾) и око 130 хајдука¹¹⁾). Првог дана прошли су преко села Зубаца, на пола дана удаљеног од Херцегновог и том приликом, заробили два Турчина са седамдесет коња пшенице и другим ситницама упућеним том граду. Али ноћу су се коњи погубили, тако да стигоше у Цавтат само са двадесет коња и она два Турчина¹²⁾).

*) УП 742—760.

⁹⁾ Цифра која одређује дан изблиједила је и нечитљива.

¹⁰⁾ Од тих имена, у саслушањима других харамбаша која ће слиједити, мало је друкчије транскрибовано презиме трећег харамбаше и то Луцић и Луцић. О њему је, иначе, у овом часопису било ријечи (тамо: Бошко Луцић), кад је имао сукоб са властима Дубровачке Републике (Историски записи I, 1953, стр. 227).

¹¹⁾ У саслушању других харамбаша не помиње се увијек исти број. Тако ће харамбаша Алекса Радичић рећи да је Бајо кренуо са 120 људи. Бајо је иначе дао број „од прилике“. Јован Томић је по својим изворима дао цифру од 150 хајдука, без имена харамбаша (оп. цит., стр. 23).

¹²⁾ Овај детаљ Бајовог исказа код Томића није уопште поменут. Тамо се ради о неком другом случају који опет Бајо није поменуо. Томић пише: „Још првог дана, кад је (Бајо) с четом био ушао у турски крај, у планини код Зубаца ухвати једног Новљанина с дечком, где гоњаху неколико коња натоварених храном и белим смоком“ (оп. цит., стр. 23).

Тамо су остали два дана, па направили упад у правцу Требиња, гдје им је успјело опалити једно село звано Глапса (?) и отети нешто стоке. Кад су се опет вратили у Цавтат, сазнали су да је на пролазу кроз турску територију једна каравана од седам-десет коња натоварених сољу. Пала је одлука да се одмах крене у том правцу и постави засједа. Хајдуцима је успјело да се домогну тог плијена и поред оштрог сукоба са пет чета¹³⁾ Турака, које иначе чувају стражу у мјесту Царине, на отприлике осам миља од Дубровника. Онда су просули со и пренијели плијен коња у Цавтат, а у исто вријеме преговарали о њиховом откупу. Кириције¹⁴⁾ су сами нудили протувриједност у новцу за коње¹⁵⁾. И док су чекали на новац откупа, доједрише из Боке у цавтатску луку три наоружане хајдучке галије са патронима: поручником Петром Шестановићем, Стефаном Стојшићем¹⁶⁾ и Сладојем Цуцом. Хајдуцима су управљали харамбаше Алекса Радичић, Милош Властелиновић и Вучур Дрљановић¹⁷⁾. Међутим, у то исто вријеме је стигла и вијест како из Дубровника баш треба да крене пут Турске један капици-баша, који је стигао из Цариграда¹⁸⁾ да тражи од Дубровчана топове и људства ради поновног освајања неретванске куле¹⁹⁾.

¹³⁾ У Бајовом исказу стоји заправо „пет застава Турака“, али је ту појам „заставе“ узет у смислу извјесног броја војника који припадају једној застави, дакле, у смислу чете. Било их је, вјероватно, око стотину, јер према неким индикацијама у доцнијем тексту („Више од 40 застава, а могло их је бити 800“) на једну чету можемо рачунати око двадесет људи, мада се тај цитат односи на чету дубровачке војске.

¹⁴⁾ У италијанском је тексту турски термин преведен са изразом млетачког дијалекта.

¹⁵⁾ Све ове појединости не постоје код Томића. Караван са сољу само се помиње касније (оп. цит., стр. 26).

¹⁶⁾ Ово се име харамбаше из Пераста у документима на различит начин транскрибује. Одлучили смо се за изговор Стојшић, јер се тако називала и једна перашка казада, а у документима се тако најчешће и срета.

¹⁷⁾ Пишем ово име „Властелиновић“, а не „Вуластелиновић“, иако се ово друго много чешће срета. Први је изговор скоро сигуран кад се има у виду да италијански језик избјегава нагомиланање сугласника. Из истог разлога је Дрљановић (у документима „Дарљановић“). Иначе Томић не наводи имена патрона и харамбаша и пише да су стигли фусгама (оп. цит., стр. 23).

¹⁸⁾ Под именом Капици (или Капуци) постојала је у цариградском Сарају посебна војна јединица, која би се, можда, најприближније могла превести са „гарда“. Из Томићева рада сазнајемо, међутим, да се не ради о цариградском изасланику, него о капици-баши босанског паше. А провидур је Зено био, вјероватно, поузданије обавјештен о особи тог турског дипломатског претставника, него харамбаша Бајо. Осим тога, Зено зна и за детаље те мисије, па наводи да је капици-баша тражио од Дубровчана два топа и тристо људи (оп. цит., стр. 23).

¹⁹⁾ Код Томића „норинска кула у Неретви“ (оп. цит., стр. 23), у Бајовом исказу „Torre di Narenta“.

Харамбаше су, наравно одмах одлучили да поставе засједу и заробе турског изасланика. Чекали су га опет код Царина са око 220 људи. Пустили су да несметано пролазе први коњи те богате караване, упућене за Сарај од двјеста коња и са теретом свиленог материјала, тканине, рижа, уља, соли, праха, муниције и кремента, — кад их наједном опази неки пратилац Турчин. На његову вику да су ту хајдуци, пратиоци су почели да бјеже, а хајдуци одмах напали караван, отели га и заробили четири Турчина²⁰). — Одмах затим нападе су их са свих страна пет чета турских стража, које су се ту недалеко налазиле. Хајдуци су се храбро борили, потискивали непријатеље у куле и убили два Турчина²¹). Још за вријеме те борбе харамбаше су упутили отету каравану са четрдесет хајдука пут Цавтата, да би је тамо заштитили од сваке незгоде²²). А кад су најзад принудили Турке на узмицање, хајдуци су кренули пут Цавтата, да се тамо састану са онима који су нешто прије отпратили поменути караван пут мора.

На путу за Цавтат²³), срели су два дубровачка поданика и то једног капетана коме не знају име и Илију Црљенковића²⁴) и ови су им казали како имају налог да се боре са хајдуцима, али то само привидно, без метка у пушци. Та су двојица изјавили да нарочито долазе к њима да им то саопште, да би се капици-баша, који је сада у граду, убиједио да Република не одобрава штете које Турцима наносе хајдуци.

Харамбаше су повјеровали тим порукама тим прије што су их изасланици потврђивали заклетвама и одлучили да се уздрже од сваке праве битке са Дубровчанима. Али тек што су стигли до Жупе, затекоше ту оне коње отетог каравана, и док су се чудили како то да према њиховом наређењу нијесу већ били стигли до Цавтата, примијетише још и своја три друга мртва. Одмах су пожурили да се у мјесту обавијесте о убиству, кад се наједанпут из великих и малих кућа осу права палба из пушака, а звона са оближњих цркава ударише на узбуну. Са сваке стране јурнуше нагло дубровачки војници у више од

²⁰) Опис ове акције код Томића разликује се од наших извора.

²¹) Бајо је прецизирао да се радило о стражама и да су се повукли у куле, док су Томићеви извори знатно општији (оп. цит., стр. 24).

²²) Овдје Томић навађа као извор саслушање хајдука Вука Андрина, којег не налазимо међу списима которског провидура.

²³) У Томићу налазимо да се то десило „код Брена“, што је у ствари италијански назив за Дубровачку Жупу. Касније ће и Бајо локализирати битку, али опет општим појмом Жупе.

²⁴) Бајо их назива дубровачким „поданицима“, а остале харамбаше у доцнијим исказима „војницима“. У нашем документу за тог првог капетана стоји први пут „Капетан Плоча“. У тексту стоји „Црљенковић“ али ће најближи изговор бити, вјероватно, Црљенковић.

четрдесет чета, а могло их је бити осам стотина. Командовали су њима три племића. Једноме само зна име и тај је Рафо Гучетић²⁵).

Пред тако бројним непријатељем опкољени хајдуци били су присиљени на бјекство пут Цавтата. И не само што је напуштен тако богати плијен поменуте караване, коњи и четири заробљена Турчина, — него је остало и кабаница²⁶), врећица, капа и осталих ствари власништва самих хајдука. Све је то дошло сасвим неочекивано, јер се било повјеровало тврдњама капетана Илије Црљенковића да се неће пуцати правим мецима. И сви би били уништени, да нијесу пожурили са повлачењем. Ипак је на мјесту окршаја остало десет убијених хајдука, за петорицу се ништа не зна а двадесеторица су били тешко рањени²⁷). — Мртвима су онда откинули главе и однијели их као трофеј у Дубровник и тамо их подијелили. Двије су главе прикуцане за уши о градска врата, три су предате капици-баши, двије је добио турски емин²⁸), а остале су дате оним турским пандурима, који су са пет чета били напали хајдуке. Када су од капици-баше биле тражене поменуте три хајдучке главе, он је одговорио да их је добио од Дубровчана као доказ да они прогоне непријатеље високе Порте.

Након што су се повукли у Цавтат, хајдуци су одлучили да одмах исплове пут Боке, али их је у томе спријечио оштар јужни вјетар. Онда су и том приликом Дубровчани показали своју злу вољу према хајдуцима, па су их у Цавтату опколили са више од 1.500 поданика, пријетећи им истријебљењем до задњег човјека ако одмах не напусте мјесто²⁹). Нијесу помогле ни молбе да се стрпе док не попусти невријеме, него су уз опасност да се потопе, испловили на својим фустама и гаетама³⁰). А кад су про-

²⁵) У слиједећа четири исказа других харамбаша по истом овом случају, исто као и код Баја, овај је дио о команди над дубровачком војском уметнут изнад текста. Сви су, дакле, познавали само тог Raffaello di Luca Gozzi-a. Само је код неких још и додато да је он властитим рукама убио једног хајдука. — Податке о овој веома интересантној бици налазимо и код Томића, али дате сасвим сумарно и без појединости (оп. цит., стр. 24).

²⁶) У документу стоји турцизам „јалунце“ у смислу кабаница, плашт (Караџић „Српски рјечник“ у Биограду 1898, стр. 256).

²⁷) Бајо тачно наводи да је погинуло десет хајдука, а исто и Томић (оп. цит., стр. 27). У броју рањеника извори се слажу. Томић не помиње ону петорицу за коју Бајо каже да се ништа не зна.

²⁸) У нашем тексту „Emirio della Scalla“, а код Томића „Турски емин на Царини дубровачкој“.

²⁹) У овом опису Томићеви су подаци нешто јскуднији од Бајових исказа.

³⁰) На почетку свог исказа Бајо је, како смо цитирали, казао да су хајдуци допловили са три галије. Између типова једрењака, галије, фусте и гаете има разлике. Вјероватно се, судећи по доцнијим исказима учесника, ипак радило о различитим типовима бродова.

лазили поред Колочепа, издахнуо је од рана харамбаша Милош Тепирић, па су га у некој цркви закопали. Касније им је речено да су Дубровчани отворили гроб, откинули главу са леша харамбаше и однијели је у Дубровник³¹⁾.

Послије толико несрећа, завршио је Бајо Пивљанин свој исказ пред ванредним провидуром, тек су синоћ стигли у Пераст, а данас у Котор, да изложи догађаје.

Послије Бајовог исказа и други су харамбаше дали потпуно исте изјаве пред провидуром. — Након њих је саслушан Пераштанин Стефан Стојшић, патрон једне галије са којом је, како је речено, накнадно доловила друга група хајдука, према договору са Бајом. Он нам доноси један нови детаљ. Кад је ова група хајдука, наиме, први пут покушала да се искрца у Цавтату, то није успјела, јер их је пушкарање Дубровчана омело. Онда су они два три дана боравили на Колочепу и најзад успјели да пређу на копно. То показује како су Дубровчани одмах дали до знања хајдуцима да их непријатељски дочекују.

На крају свих исказа је колективна изјава присутних харамбаша и патрона. У њој они истичу мржњу Дубровчана према хајдуцима коју су изразили овим крвавим нападом и износе услове једног прогласа који је објављен у Дубровнику. За сваког мртвог хајдука добија се, према прогласу, сто дуката и мјесечно петнаест дуката плате³²⁾.

Ми се нећемо заустављати на саслушању провидуровог уходе Пера Вукадинова из Мориња, јер се оно налази и у помешној Томићевом раду. Једино треба истаћи, да Томић не помиње име уходе. Затим се износи вијест да су Дубровчани одлучили да отсада држе три велике чете за спријечавање пролаза хајдуцима и за осигурање пролаза Турцима. Тако ће, наводно, бити обезбијеђен пролаз Турцима преко дубровачке територије.

Али се морамо задржати дуже на два слиједећа занимљива документа, којих нема код Томића, а јаче освјетљавају догађај. Први је оригинално писмо Рафа Гучетића послато из Конавала 5 марта и упућено Петру Шистановићу и Цавтаћанима³³⁾. То нам је писмо драгоцјено и зато што га је писао главни командант дубровачких снага описане битке и што је упућено дан прије окршаја, па показује припреме и бојазни војног руководиоца.

³¹⁾ Тај податак је код Томића без имена харамбаше и без детаља.

³²⁾ Тај је важан податак, разумије се, доставио Зено сенату. Занимљив је коментар у коме провидуру сматра да Дубровчани желе „да уклоне хајдуке од своје међе не би ли што лакше додавали помоћ Новосме“, који је био тако опасно турско упориште на улазу у Боку. (Томић, оп. цит. стр. 28).

³³⁾ Шистановић је, како се види по адреси, главар у Цавтату. Гучетић адресира народним језиком „Цаптат“ а не италијанским називом како иначе стоји стално у документима.

Гучетић се у почетку жали на поступање хајдука који су се некидан, како каже, усудили да дођу са мачем у руци до градских врата, пријетећи да ће запалити град, опустошити куће, дефлорирати дјевојке и силом одвести удате жене. Затим их, што је најважније, „преклиње и моли од свег срца“, да се у случају борби у граду, Цавтањани никако не мијешају, позивајући се на Млетке, провидура Зена или на Пераштане. Јер ако би хтјели бранити хајдуке под било каквим изговором, све оно што ће се десити биће њихова властита кривица, а не Дубровчана. — Лако је запазити пријетећи тон и одлучност Гучетића. А из овога се писма може још разумјети зашто су хајдуци увијек свраћали у Цавтат и осјећали се тамо сигурним. Свакако, питање како ће се Цавтањани поднијети било је за Гучетића отворено, па им зато прије почетка непријатељства подвлачи, да добро припазе на свој поступак и сугерира им да им је најбоље не мијешати се никако.

А на какав се крајње сумњичав начин исти Гучетић понио према Цавтањанима, говори нам саслушање свједока Вицка Бабовића из Пераста. Послије одласка хајдука, наиме, ушао је Рафо Гучетић, са чином генерала³⁴⁾ у Цавтат, парадно на коњу, са голом сабљом, а за њим други племићи исто на коњу и око 600 војника са развијеним заставама. Извршили су преметачину свих кућа, да се не би нашао који скривени хајдук. Наређење је било да се такав одмах убије. Бабовић је изнио појединости да су војници добијали по четири гроша дневно и да је мјесни парох благословио војску. Али свједок је још познавао једног племића из Гучетићевог друштва, и то Матију Дамјанова Скатића³⁵⁾. Како је Бабовић из опрезности држао свој једрењак мало удаљен од краја, Скатић га је као пријатеља позвао да изађе на обалу, па су, природно, одмах повели разговор о крвавом догађају. У том разговору Скатић у ствари износи ону основну мисао дубровачке тезе, коју је Томић нашао у Млечима, јер је провидур которски одмах тамо упутио писмо Дубровачке Републике. Она се састоји у томе да се „не могу више трпјети велике дрскости хајдука“, па су зато Дубровчани принуђени на овакве кораке. На примједбу Бабовића да овакав поступак према хајдуцима неће тако олако проћи, јер дужд много држи до њих, — Скатић је одговорио да се то њих не тиче и да ће се спустити 5—6000 Турака за њихову одбрану³⁶⁾.

Затим Бабовић обавијештава да се Дубровчани живо оружају. У свом арсеналу граде полу-галију, а за Напуљ су упути-

³⁴⁾ УП I, 759/1.

³⁵⁾ Спомиње се још међу племићима „неки Рошлтић“.

³⁶⁾ УП I, 760.

ли стотину поданика који ће примити од поткраља двије веће и двије мање галије, са којима ће чистити море од свих гусарских напада. Упућена су и писма за Анкону и Венецију³⁷⁾. И најзад Бабовић износи да је по одласку дубровачке војске из Цавтата, остало педесет стражара, који ноћу нијесу дозвољавали да се било која лађа приближи мјесту, па је и он сам морао да се отисне даље од обале.

Нећемо се дуже задржавати на оцјени поступака хајдука и Дубровчана, јер је то урадио Томић коментаришући разлоге Дубровачке Републике из њиховог писма од 3 марта 1685³⁸⁾. Али судећи по пређашњим сукобима и чаркама између хајдука и Дубровчана, који су се ипак некако рјешавали, макар и са међусобним оптужбама и наизмјеничним губицима и користима, — желимо истаћи да нам изгледа да је ипак ту наступио један нови моменат. По бројним изложеним индикацијама, изгледа нам као да су Дубровчани одлучили да у овом тренутку незгодном по Млетке, ревидирају свој став не само према хајдуцима, него, што је далеко важније, и према Млетачкој Републици, а у прилог Турцима. Јер је, сасвим очигледно, Дубровачкој Републици било много стало до тога да, нарочито пред капици-башом, опипљиво убиједи Порту да не сарађује са њеним противницима. И употреједила је сву снагу лукавства и оружја, да дође до хајдучких глава. А пораздијелити хајдучке главе био је заиста најубједљивији доказ. Дубровачка Република је знала да ће тиме изазвати которског ванредног провидура, односно Сињорију, али то јој у овом тренутку није изгледало опасно, па ни важно, будући да се радило о тренутно безопасном сусједу. Јер за овакав напад на хајдучке, односно млетачке, макар и нерегуларне јединице, и за ово окупљање већих дубровачких војних формација под заставу, као и за набавку нових бродова, — треба ипак тражити неке дубље узроке. Па макар се наводио и важан проблем несметане трговине са турским Херцеговним, или питање повраћаја неке заробљене караване, која ће на интервенцију капици-баше бити враћена у Дубровник³⁹⁾, — све то ипак није довољно убједљиво за тако оштар и далекосежан корак. Пређашње чарке хајдука, уосталом, нијесу се увијек завршавале на штету Дубровника, а било је случајева преотимања плијена од стране дубровачких поданика. Коначно, то су били најчешће изгубљени трговачки послови и завршавали су се обично без много крви.

³⁷⁾ У овом документу био је написан још један назив града у Италији, али како је папир потпуно оштећен, није се могао прочитати.

³⁸⁾ Томић, оп. цит., стр., 26 и 27.

³⁹⁾ Из саслушања уходе Вукадинова УП I, 757.

Овај енергичан покушај крваве ликвидације хајдука, или макар паралисање њихова значења на херцеговачко-дубровачком терену, значио је опасно изазивање Млетака. Па ту сада никакав љубазан завршетак писма Дубровачке Републике, пун барокних комплимената, није могао помоћи, као, можда, у другим случајевима. Зато је, по нашем схватању, битно то, што су Дубровчани оцијенили моменат слабости Млетака, када се лако и ефикасно може радити без опасности за теже посљедице и када се, с друге стране, може ваљано ојачати своју трговачку мрежу.

Као други докуменат о акцијама харамбаше Баја наилазимо на један непотпун кривични процес о отимању „вуне и коже“⁴⁰). У писму које 21 јуна 1684 кнез и савјетници Дубровачке Републике упућују которском провидуру, стоји да је „неки Бајо“⁴¹) предводио хајдуке који су опљачкали шездесет коња натоварених вуном, власништво дубровачких трговаца, и кожом, власништво босанских хришћана. Поскидане су, наводно, све ознаке на врећама и пораздијељена је вуна међу харамбашама. Нарочито се подвлачи, да је досада хајдучка акција систематски упућивана против дубровачких трговаца и босанских хришћана. Помиње се тако случај трговца Флорио Флори, који је већ по трећи пут опљачкан. На крају се тврди да су се хајдуци „настанили“ у Жупи и да без разлога нападају и рањавају ноћу мјештане, иако им ови дају све што им треба. У писму се не таји гњев над тим поступцима, него се хајдуци називају разбојницима, дрским и раскалашним. Од провидура се тражи да спријечи такву активност хајдука.

Из даљих аката констатујемо да је Бајова чета отела 68 тоvara воска (овдје се не помиње више кожа) и 28 врећа вуне, што се преносило из Турске за Дубровник. У једној непотписаној билешци стоји како је тај восак био власништво Дубровчана, па су им га хајдуци, наводно, повратили, уз накнаду од триста цекина, што би претстављало мање од десетине цијелокупне вриједности. Исто тако је желио да му се врати 28 врећа вуне његовог власништва, трговац Рафаел Коен, уз сразмјерни поклон. И он каже да је био „стари дубровачки поданик“, а вреће је означио са иницијалима Р. К. Али су му тај аргуменат хајдуци одбили, тврдећи да се ради о роби Јевреја турског поданика, тражећи му пуну противувиједност за повраћај. Како се нијесу могли нагодити, хајдуци су однијели вуну дијелом у Котор, а дијелом у Задар. Онда је Коен заједно са писмом неког Др-а Саломона Конелеано, молио которског провидура, да му омогући враћање

⁴⁰) УП I, 240--244.

⁴¹) Занимљиво је да у писму Дубровчана стоји „неки Бајо“. Слабо је вјероватно да га Дубровчани нијесу познавали. Сва је прилика да се тим изразом хтјело изразити омаловажавање.

вуне, па би он, ако његова сигнатура буде заштићена, и овога љета са истока даље преносио робу.

По актима не знамо како се ствар свршила. Али је овдје, можда, карактеристичан поступак хајдука са заробљеним плијеном. Када су за један дио товара установили да је дубровачки, тражили су отприлике 10% накнаде за себе и робу су повратили, — а за други дио товара су тражили цјелокупну вриједност а не само неки постотак. — Природно је да ни такав поступак неког принудног таксирања са 10% Дубровчани нијесу трпјели, па је и то, уз све остало, доприносило да идуће године дође до оружаног сукоба са хајдуцима, како смо то у првом документу и изнијели.

Пред нама је сада један занимљив кривични поступак у коме свједочи сам харамбаша Бајо⁴²⁾). Осим тога цио поступак нам, донекле, даје увид у живот Бајове хајдучке чете и дозвољава нам да осјетимо понешто и од односа харамбаше према хајдуцима и ових према Бају. Природно да нам кривични поступак показује више наличје тих односа, а не ону, како да кажем, епску страну хајдучије, како је опјевава народна пјесма. Ту, дакле, видимо и утицај алкохола, недисциплину и личне мржње и размирице. Али да најприје изнесемо случај.

Тужбу су подигли Вујо Мрзајко и Стјепан Вулетин из Његуша против браће Старчевића и Вука Миљешковића, за тјелесну повреду⁴³⁾). А како се све то десило у Бајовој чети, сви су се позвали на харамбашу. И он је дао овакав исказ. На прво постављено му питање „Бајо Николић покојног Николе из Пиве“ одговара да не само познаје тужитеље него су они у посљедње вријеме били с њиме у борби. Затим износи догађаје оним редом којим су се збили. — Када се враћао из четовања са друговима, зауставио се Бајо близу Цавтата и опазио неке опљачкане коње без улара, који су се на тај начин могли ноћу изгубити. Упитао је ко је узео уларе, па су му показали Вука Миљешковића из Кртола како лежи на земљи и држи их под собом. Позвао га је као харамбаша да поврати уларе, али он се није ни помакао, него му је иначе полупијан, још добадио нешто протачки. Када је мало затим Бајо видио да Вуко устаје, истргао му је уларе који су били под њим и дао их Власима⁴⁴⁾). На то је Вуко извадио

⁴²⁾ УП 217—226. Процес је вођен од 13—17 јула 1684 године.

⁴³⁾ Презиме хајдука Вуја транскрибовано је италијански „Marzajko“, а вјероватно га треба читати Мрзајко. Док се презиме хајдука Вука налази двојачко написано „Миљешко“ и „Милешковић“. Вјероватно је најприближније читати га Миљешковић.

⁴⁴⁾ Тешко је овдје тачно превести израз „морлаки“, односно претпоставити како је Бајо сам рекао. Јер тај појам о „дрним Власима“ (још од Византинаца) у разним устима и разним епохама друго значи. Јиречек у „Историји Срба“ каже „Код Млечића су, у XVI веку, Murlacchi сви становници на копну од Кварнера до Бара са изузетком становника у варошима“ (I, 86).

бодеж и почео да удара по харамбаша, а Бајо се не вадећи сабљу, бранио неким комадом дрвета. Али кад је то опазио Вујо Мрзајко, стаде међу њих и својом пушком одбрани више од једног ударца Вука Миљешковића. Међутим у исто доба стигоше и браћа Старчевићи из Кртола, па повадише сабље и нападоше Мрзајка, који је покушао да се пушком и сабљом брани. „Божји мир нека је с вама, што радите“, говорио им је он, али је баш тада био порезан по руци и глави. Бајо не зна тачно да ли га је то ранио Вуко Миљешковић или један од браће Старчевића. Онда су остали другови раставили кавгу. Током дана није услиједило ништа друго. Исте вечери, међутим, Стјепан Вулетин из Његуша замјерио је браћи Старчевић и Вуку Миљешковићу на тај дрски поступак према харамбаша Бају, као и за повреде Вуја Мрзајка, — али су на то исти и њега ранили сабљама. Тако се макар говорило међу хајдуцима, а Бајо се тамо, каже, није налазио. — На крају Бајо изјављује да ће о догађају тачнија обавјештења дати свједоци Вуко из Риђана, Дамјан Ковач и остали, а од суда против оптужених не тражи ништа.

Прво што нам пада у очи у овом случају и што не би очекивали, то је однос харамбаше Баја према својим хајдуцима. Са једне стране Бајо не наступа с оном енергијом и чврстином, коју би могли претпоставити. Истина у самом почетку се ради о пијаном човјеку на кога он, вјероватно због тога, не жели ни да извуче сабљу из корица па се дрветом брани од напада. Али касније је случај постао озбиљнији, јер су наишла браћа Старчевићи и напали на човјека који је, природно, био скочио у одбрану старјешине. И тако се развила туча између Мрзајка и тројице нападача па је Мрзајко и рањен, мада се иначе не види да је ту лично уопште био уплетен, него је само устао да заштити харамбашу. Али што је најзанимљивије, Бајо који је повод тој тучи, није прискочио у помоћ своме другу, који се због њега нашао у невољи. — Најпростије би тумачење било да се радило о људима који су се били понапили, а који су иначе сталним борбама стекли извјесну склоност да лако поваде сабље и бодеже, па је у тим случајевима харамбаша због свога ауторитета, можда рађе желио да остане по страни. А затим ми не можемо знати ни за позадину цијелог сукоба ни за поводе, а о чему је харамбаша и те како морао водити рачуна. — И најзад задња реченица исказа можда нам понешто више каже: „Ја не тражим ништа од суда против поменутих. . .“, завршава Бајо“).

⁴⁵⁾ Иако Бајо није теретио оптужене, провидур је дао налог за хапшење Вука Миљешковића, који се тада нашао у Котору. Вука су затворили, али се код јутарње смјене страже испоставило да је побјегао. Одмах су притворена два стражара из Виченце због слабе будности, али се установило да се кроз решетке према балкону сасвим лако може провући човјек! Истина стражар Иван Грего провео је те ноћи двије смјене на-

Тако је вјероватно да уопште није желио да мијеша млетачко судство у унутрашње размирице своје чете, па нити жели кога да терети, нити да прикаже догађај онако како се овај одиграо. Из тог разлога је могуће да у исказу није хтио да говори о себи, нити да у правом свијетлу изнесе свој став дружини. — Али у сваком случају не треба изгубити из вида да је суровост хајдучког начина живота, — гдје је напад, крв и пљачка турског терена, била свакодневна дужност, — нужно обликовала и људе. Па су они понекад у гњеву, напиту, а и при хладном расуђивању могли да и према својим друговима, па и према харамбаши наступе исто тако грубо и насилнички као и према непријатељу. А то није ни морао бити изузетак.

Сада прелазимо на шест мањих докумената у којима срећемо чланове Бајове хајдучке чете који га неким поводом помињу.

Тако се из молбе Вуле Суботића из Брчела упознајемо са бившим барјактаром у чети тада већ покојног харамбаше Баја⁴⁶⁾. — Застава, коју је вјероватно добио од провидура, имала је млетачке симболе⁴⁷⁾. — За битку када је заробљен (сигурно код Вртијелке) Вуле тврди да је од осамдесет особа остало живих само десет⁴⁸⁾. У заробљеништву је остао до Св. Илије, кад је за стотину реала откупа пуштен. Али то није била цјелокупна свота откупа. Зато је Вуле морао да остави у „залог“ свога сина и да потражи преостатак откупа од педесет реала. У овој молби, Вуле баш тражи тих педесет реала од провидура да избави свога сина, и обећава да ће са својом браћом увијек живот положити у војној служби Млетачке Републике.

У сљедећој молби упознајемо се са менталитетом једног бившег хајдука, који одбија да се прими „ниже службе“, када је већ „пасао мач... и бавио се војном службом“⁴⁹⁾. Ђуро Вукадинов, рођен у Требињу, постао је прошлог (Кандиског рата) поданик Млетака и хајдук. По завршетку рата настанио се у Луштици и радио земљорадничке послове као најамник на туђим теренима. Чим су опет отпочеле ратне акције, Ђуро се вратио хајдучији и у више махова пљачкао турску земљу у чети харамбаше Баја, у чију се чету и сад убраја. Али прошлог љета

једанпут за награду од три солда због картања његових другова идуће смјене, па је, можда мало и задријемао, — али Вуко у мраку ипак није изашао кроз закључана врата пред којима је дријемао стражар, него кроз решетке!

⁴⁶⁾ УП I, 284. Молба нема датума, али како се говори о ослобађању из ропства „о Илиндану“, вјероватно се ради о августу или септембру 1686 г. Каснијих датума од 1686 у првој књизи провидуровој нема.

⁴⁷⁾ „Portaio l' insegna al Prencipe“ Ibid., стр. 284.

⁴⁸⁾ У „Стварање црногорске државе...“ Јагош Јовановић наводи да је Бајо погинуо са шездесет својих другова (стр. 83).

⁴⁹⁾ УП I, 840.

сељаци Луштице су га на силу изабрали за њиховог „текића“ тј. жбира или полициског агента при затвору. Због тога је био доведен на рад у затвор, вјероватно у Котор, иако то Ђуро не каже. Али чим је провидур сазнао за његову везу са Бајом, он је био ослобођен тако „ниске службе“. — Сада поново сељаци Луштице хоће да га изаберу за жбира. Како је њему испод части да прихвати тако просту и презрења достојну службу, — моли да се нареди сеоском главару да га не бирају.

У истрази око пљачке робе скадарског трговца Гргура Суме и неких других трговаца, осумњичен је и Кртољанин Вуко Пера Ђурова Милошковић⁵⁰⁾). Из Вукова исказа произилази да је био у чети Баја Пивљанина приликом борби око Казанца. Он тим поводом помиње још једног хајдука из чете Бајове по имену Ђука Антова. Осим тога је Вуко био у чети харамбаше Властелиновића кад је отет караван воска изнад Дубровника. Иначе овај други осумњичени хајдук Ђуко Антов погинуо је приликом пљачке Сумине робе. Биће да је он стварно и био одговоран за причињену штету, јер му је удова Јане пристала да са тридесет златних цекина, сабљом, пушком, посребрњеним ножем и још неком робом, — пружи оштету поменутом скадарском трговцу.

Према овом случају изгледа да неки хајдуци, који би се враћали кућама на мирна занимања, по инерцији недавних четовања нијесу могли мировати. Они би се, како изгледа, упуштали у неку недозвољену акцију, гдје се за разлику од земљорадње и заната, могло брзо и много зарадити.

Али по овом новом податку у истом предмету пљачке Сумине имовине, не смијемо уопштавати закључак који смо извели на основу прегходног документа⁵¹⁾). Јер, како ћемо видјети, изгледа да су баш млетачке власти биле склоне да у погледу осумњичених хајдука изводе пренагла уопштавања. Па ако се нешто догодило у извјесном крају, у првом су реду били окривљени и стрпани у затвор бивши хајдуци или њихови помагачи. Требало је нека добра гаранција па да буду пуштени. Затим из документа који слиједи моћи ћемо утврдити да харамбаша Бајо није био писмен.

У Сумином процесу био је уплетен као саучесник Божо Ђуров из Његуша. Пред судом су се тада (12 јуна 1684) јавили харамбаша Бајо Николић и његушки кнез Вучета Павов, тврдећи да Божо никако није учествовао у том разбојству. Тражећи да се Божо пусти из затвора, Бајо и његушки кнез понудили

⁵⁰⁾ УП I, 390. Занимљив је опис Вукова одијела кад је био саслушан 14 јула 1684: „перчин црне косе на глави, долама без рукава од љубичасте тканине, панталоне од платна са ципелама на ногама“. По професији Вуко каже за себе да је земљорадник, а има око 40 година. Иначе израз „зуфо“ из документа не би морао значити „перчин“, него и обичан чуперак.

⁵¹⁾ УП I, 422.

су јемство. Ако би, према томе, суд последије пуштања из затвора одлучио поново да притвори окривљеног Божа, они се лично обавезују да ће га привести властима. С друге стране, ако се окривљени Божо осуди на исплату 453 онгара, које захтијева поменути Сума, јемци се исто обавезују да ће ту суму исплатити. Онда је упитан за мишљење и сам тужитељ Сума, који је изјавио да и он не сматра да је Божо уплетен у ствар и не противи се пуштању на слободу уз дату гаранцију.

Закључак о пуштању Божа Ђурова на основу јемства, потписао је лично провидур Зено. Али требало је да посебну изјаву о солидарном јемству потпишу лично и Бајо и Вучета. Умјесто потписа налазимо забиљешку Ивана Болице, да су јемци неписмени и зато он тврди да је од њих тражено јемство тачно у акту формулисано.

Нигдје се, истина, не наводи изричито да је Божо Ђуров био хајдук. Али чињеница што се уз његушког кнеза налази и харамбаша Бајо, даје нам за право да претпоставимо да се радило, ако не о бившем активном хајдуку, а оно о неком хајдучком јатаку и помагачу. Јер се иначе Бајо, вјероватно, не би појављивао уз његушког кнеза, када ни по чему не би имао везе са осумњиченим хајдуком Божом.

У кривичном поступку против Војина Ивановића из Леденица⁵²⁾ сазнајемо још за једног хајдука из Бајове чете. То је син Војинов Илија. Иначе Војин је, иако од осамдесет година, ухапшен, јер је тадашњи перашки капетан Крсто Змајевић посумњао да су он и неки други, шпијуни Турака из Корјенића⁵³⁾. За самог Илију нијесу даље питали оца, али јесу другог окривљеног, Војина Николића. Он их је обавијестио да Илија откад му се иселио из Леденица отац, исто живи с њим у Рисну. А на питање води ли Илија какву преписку са Турцима, Николић каже: „Никакву у колико могу да знам. Штавише вјерујем, да би му Турци посјекли главу кад би га се могли домоћи, јер иде с хајдуцима против њих”.

Током исљећења у кривичном поступку против Стјепана Лазарева (касније се пише Лазаревић) из Конавала⁵⁴⁾, оптужени се у својој одбрани позива и на харамбашу Баја. Тужбу је подигао Пераштанин Иван Мазаровић, у ствари против своје служавке 18-годишње Катне из Витаљинé и ропкиње Рахиме, да су, наводно у договору са Стјепаном припремиле план пљачкања куће, убиства самог Мазаровића и бјекства.

⁵²⁾ УП I, 209—214.

⁵³⁾ Интересантна је изјава Војинова да се од ове зиме склонио из Леденица у Рисан и да чува стоку. Он штавише, 14 јуна 1684 каже, да су због Турака и разбојника Леденице напуштене и да више нико тамо не станује.

⁵⁴⁾ УП I, 202—208 (12—14 јуна 1684).

Али нас интересира онај дио одбране оптуженог Стјепана (дате 19 јануара 1684) у којој он између осталог прича зашто је уопште дошао у Пераст. Послије објаве рата са Турцима, наине, нацпао се у Паштровићима, гдје је као зидар градио кућу Франу Ришђеју⁶⁵). Овај га је наговорио да приђе хајдуцима и крене с њима у бој. Тако је он прешао у Пераст и четовао, а то је познато харамбаши Бају и осталим вођама⁶⁶). — Треба овдје истаћи да се Лазаревић, иако не каже да је четовао са самим Бајом, ипак не позива на неког свог харамбашу, него на Баја Пивљанина, сигурно као на најауторитативније и најпознатије име.

Сада ћемо се задржати на једном документу о новчаном задужењу Баја Пивљанина који се у ствари односи на 15 година прије периода који обрађујемо, али се налази међу актима 1684 године, јер је, вјероватно тада, био тај дуг исплаћен.

Вриједност документа је нарочито у томе што се види из њега да је Бајо био узео тај дуг у својству харамбаше „за лекове, храну и плате, као и за његу својих рањених другова и заробљеника, у име којих се поменути Бајо обавезује да исплати и намири речени дуг поменутом господину Казалијерију”⁶⁷). То, дакле, у ствари и није био Бајов лични дуг, него је он овдје, у својству одговорног руководиоца своје дружине, наступио као јемац рањених и заробљених другова. Али како је познато да је млетачка власт материјално помагала хајдучију и дијелила плате (а у исправи је ријеч и о платама), вјероватно се радило о хитној потреби за новцем, па се посегло и за позајмицом код приватника. А касније је опет исплата дуговане суме била, можда занемарена, па је тек послје петнаестак година ликвидирана. Штета само што је маргинална биљешка уз ову исправу сасвим нагрижена и уништена, јер би нам она пружила још који податак о свему томе. Највјероватније је да се тамо налазила потврда о намирењу дуга, што ће бити извршио Бајо сам, опет у име својих другова.

Ако је та отплата услиједила 1684 године, онда је јасно зашто се овај акт налази у првој књизи Управно-политичког архива. Јер ово је један од ријетких докумената који припада ранијој периоди од осталих аката. Докуменат носи датум 25 марта 1669, а регистрован је у априлу 1674, за вријеме Леонарда Венијера, ректора и провидура которског.

Из ове исправе о задужењу утврђујемо још да је Бајо 1669 године био настањен у Столиву, а да је позајмио код Николе

⁶⁵) Презиме ове личности која је вјероватно играла улогу хајдучког јатака и наговарала младе људе на хајдучију, нечитко је у тексту. Вјероватно га треба читати „Ришђеј“.

⁶⁶) Ibid., стр. 207.

⁶⁷) УП I, 57.

Казалијерија суму од 62 и по реала, док је тај Никола још био жив, а то значи раније од 1669 године. Јер у вријеме кад је пред Марком Коррадинијем и пред двојицом других свједока састављена ова исправа, Никола Казалијери је био већ мртав, а на исправи наступа као повјерилац његов син Јероним.

На полеђини документа је у новембру 1683 Др. Марин Драго почасни судија, последије заклетви Јакова Пасквалија, Трипа Вракјена, Марка Коррадинија и Петра Смакје, овјерио потписе свједока Бајове исправе о задужењу (Емануела Месера, настањеног у Млецима и присутног Петра Смакије), а на крају је овјерен и потпис канцелисте од самог провидура из 1683 године Бенедикта Валијера.

Има ипак двије нејасне појединости у овом документу. Између самог текста исправе и каснијих регистрација и овјера потписа налазе се двије биљешке. Прва гласи: „Примио сам ја Трипун Палма од Марка Бајова аконто од десет цекина, што износи тристо лира”, затим слиједи датум 5 октобра 1670, а друга биљешка исто на италијанском: „Примио сам ја Трипун Палма од харамбаше Баја аконто од сто лира”. Каква је улога овог Палме и да ли је овај аконто у вези са дугом, из саме исправе не можемо поуздано рећи. Свакако пада у очи да потпис Палмин, у овом иначе тако пажљиво легализованом документу, није овјераван, па су и ови додаци, вјероватно, сматрани само приватним биљешкама. Да ли је овај Марко четврти син Бајов, исто нам није познато. Јер, иако ћемо касније у документима срести помен о четири Бајова сина, нигдје им имена нијесу назначена. Десница*) према Задарском архиву наводи само три имена Бајових синова: Вуко, Јован и Симеон.

Слиједи три документа из једне веома важне материје за хајдучију под Млецима. Ријеч је о порезу који је био разрезан на трговину са заробљеним Турцима.

Први веома занимљив докуменат најближих сарадника Бајових, харамбаша Јова Сикимића, Митра Николића, Миха Колумбарића, Алексе Радовића и Милоша Властелиновића, писан је исто последије Бајове смрти⁵⁸). Они га помињу са великим поштовањем као онога којег је у тој молби, по доказима своје изванредне вриједности, требало најприје споменути. Али додају да је славно погинуо у борби са Санџак-бегом у Црној Гори. Онда истичу своја заједничка чествоања са Бајом око пустошења околине Херцегновог, уништења Казанца и на крају помињу одлучност да се напане Санџак-бег „у одбрану нових поданика Црне

*) Др Бошко Десница, оп. цит. I/185, 186 и II/98.

⁵⁸) УП I, 274—275. Међу хајдучима је и брат Бајов Митар (Димитрије).

Горе'⁵⁹⁾). Иако се у документу даље не говори непосредно о Бају Пивљанину, ипак ће бити важно да га изнесемо, јер даје веома важне податке о хајдучији уопште, а нарочито у вези са њеним економским основама.

У кратком уводу са историским реминисценцијама, пет харамбаша виде узроке хајдучког покрета у турској тиранији⁶⁰⁾ и изнесе како је, захваљујући акцији хајдука, на више дана хода опустио турски предио пут Херцеговине. Тамо су они задобили на хиљаде робова, па су онда продавали то робље и тако живјели са својим породицама. Куповали су их Пераштани и уз највећу личну зараду продавали у Пули, Напуљској Краљевини и у Ливорну. Онда су генерални провидури одлучили да трговцима не издају дозволе извоза ван земље, ако не плате по два цекина за сваког роба. То је била прва установа „десетине“, која није обухватала хајдуке. Напротив, њима је давана мунџија, а вођама плате и медаље. Касније, међутим, када се повећао број хајдука и срећни исходи акција, генерални провидури су проширили и на њих своју одлуку о наплати од по два цекина на сваког роба. Затим се разрез спустио на тачну десетину од „прве цијене“. Сада, на почетку новог рата, када је пало много драгоцених хајдучких глава, харамбаше су очекивали не само да ће се укинути порез десетине, него да ће добијати и неке новчане награде. Међутим, порезник не само што тражи десетину према првој продајној цијени роба међу самим хајдучима, него, ако дође до откупа, захтијева нову десетину и те „друге цијене“. Харамбаше моле да се порез наплаћује од сада само у границама „прве цијене“ роба и сматрају да се иначе, на овај досадашњи начин „дискредитује хајдучка професија“, па не само да не пристижу нове снаге, него се и старе враћају било ком занату.

Веома важан проблем пореза на робове, који се односио и на чету Баја Пивљанина као и на све остале, захтијева посебну анализу и посебну студију, јер ће се преко њега, можда, моћи

⁵⁹⁾ О биткама у околини Херцеговог и о уништењу Казанца у Херцеговини у првој књизи которског Управно-политичког архива нема никаквих докумената него само овлашних помена. Иако је могуће да је которски провидур оба предмета у цјелини послао у Млетке, јер су то биле прве и политички веома важне оружане акције хајдучких чета по налозима самог провидура. Вјероватно из истог разлога нема ништа ни о бици код Вртијељке. Али није искључено да се предмет нађе у некој доцнијој књизи. Како се, било цјелокупан било дјелимичан материјал налази у Млецима, обрадио га је Томић у цитираном дјелу. Треба обратити пажњу на термин „a difesa de' Noui sudditi di Monte Negro“. То се односи на бој код Вртијељке и харамбаше, вјероватно, сматрају, да су становници тог дијела Црне Горе постали нови поданици млетачки, па су онда хајдуци послати да се боре пут Цетиња, код Вртијељке.

⁶⁰⁾ Томић цитира Ловрића, који у XVIII вијеку наводи ове узроке хајдучији „учињена кривица која је за собом повлачила оштру казну, — бездушност панахање и отимање млетачких чиновника, — и најзад осећање у себи нагона да се чине јуначка дела“ (оп. цит., стр. 5, 6).

оцијенити права улога економског фактора у хајдучији. За сада а у оквиру овога рада, могло би се на основу изложеног претпоставити само слиједеће. Послије битке сваки се од хајдука сматрао власником од онолико турских заробљеника, колико је лично заробио, или допринио да се општим напорима зароби. Онда је, међу самим хајдуцима и харамбашама долазило до пре-продаје, и то вјероватно по нижој цијени. То је, ваљда, она поменута „прва цијена” и она је свакако конвенирала хајдуцима као основ за опорезивање. Понекад су је, можда, одређивали и фиктивно. Када би пак, коначни власник, послије те међусобне распродаје, хтио даље да препрода свог роба или да га послије откупа ослободи, он није сматрао да поново мора плаћати порез, а та је „друга цијена” сигурно била кудикамо већа.

Слиједећи је докуменат интересантна допуна изложеног, а у исти мах потврда да ова горња молба није постигла што је тражила⁶¹⁾.

Ради се о претставци Трипа Вракјена, који је одлуком ванредног провидура од 20 октобра 1684 био одређен да сакупи порез десетине на заробљене Турке. И Вракјен, сада, позивајући се на ту одлуку ванредног провидура, истиче како је утврђено да се порез купи сваки пут кад је изведена продаја или откуп робова. — Међутим, тврди он, када су Турци заробљивани, харамбаша Бајо му је давао цијене које је за робове наплаћивао осталим хајдуцима и ове су се уводиле у посебну књигу која је за то установљена. Али послије тога, харамбаша Бајо је изводио и другу стварну продају робља путем откупа. Како су ту, дакле, изведене двије продаје, Вракјен тражи да му се одобри да и послије смрти Баја Пивљанина наплати ту двоструку десетину од његове дјече и браће. Он не жели, каже, да државна каса буде оштећена или да му се замјери на немару.

Један од правих разлога за нарочиту бригу о порезу потсекретара Вракјена, сада у улози порезника, освјетљава нам се једним претходним актом⁶²⁾. Тамо он моли да се материјално помогне његова породица. Признаје да код убирања пореза има одређену провизију, али оскудна наплата и остале тешкоће смањиле су му приходе. Да би, дакле, санирао свој приватни буџет, он је, вјероватно, сматрао да треба закуцати на врата гдје је вјеровао, или знао, да може бити добре наплате пореза, ако се оствари двострука „десетина” на турско робље.

Уосталом није ни искључено да кућа Николића из тих извора збиља није имала нарочито добрих прихода за вријеме Бајова живота. Јер ако можемо вјеровати тврђењу Вракјена, Бајо је послије битке откупљивао од осталих хајдука робове, па

⁶¹⁾ УП I, 497. Докуменат нема датума. Вјероватно је писан крајем 1685 год.

⁶²⁾ УП I, 496.

их препродавао, односно ослобађао за откуп, — захваљујући сигурно разним личним везама, а нарочито са Пераштанима. Већ смо казали да сматрамо да је „прва цијена” била знатно нижа од „друге”, што би могло да значи да је кућа Николића долазила до високих зарада, ако се Бајо заиста живље бавио таквом трговином.

Болно питање пореза, које је тако тешко тиштило хајдуке, има и свој епилог. Према њему се још види и то да последице смрти Бајове брат му Димитрије није био довољно велики ауторитет да наслиједи свог славног брата⁶³).

У овом документу који нас у првом реду занима, јер показује неслагања у хајдучким редовима по смрти Бајовој, — харамбаше и хајдуци у колективној молби траже од ванредног провидура заштиту против харамбаше Димитрија Николића. Овај је, како изгледа, на себе био узео ту тако омрзнуту улогу порезника, и тражио од осталих харамбаша и хајдука десетину на турске заробљенике и порез на стоку. Молиоци истичу нека се Димитрије бори као и брат му Бајо, а нека престане да их шиканира са улогом порезника. Што се тиче десетине на робове, хајдуци су чули, наводно, да је изашла једна дукала којом се они ослобађају тог пореза. Зато пристају само да депонирају новац предвиђен за заробљене Турке, док се са сигурношћу не установи постојање или не поменутог дукала. А што се тиче пореза на стоку која се отима, то одлучно одбијају да плате.

Занимљиво је питање зашто је Димитрије уопште узимао да се брине за тако непопуларну ствар као што је убирање пореза? Највјероватније је да га је сам провидур обавезао да то чини, јер је Вракјену самом било сигурно веома тешко, односно немогуће, да лично врши контролу и тражи убир. Харамбаша Димитрије је могао бити најзгоднији посредник за порезнички посао потсекретара Вракјена.

Иначе је занимљиво што је тон харамбаше овдје одлучан, чак се одбија плаћање пореза на отету стоку. Што се тиче оне ограде хајдука да ће плаћати порез на робове ако се утврди да не постоји дукала која их тога лишава, — вјероватно је фиктивна, да би се што више одуговлачила или избјегла сама исплата новца.

Најзад треба да уочимо и онај помало презриви тон према Димитрију кад му додају нека се бори с њима као и Бајо, а нек се не бави убиром пореза.

И на крају овог рада наводим три мања документа у којима се помиње породица Баја Пивљанина. Први је још за живота

⁶³) УП I, 778. Десница објављује неколико занимљивих података о Димитрији из Задарског архива (оп. цит. I/168, 193, 328, 329, 351).

Бајова, а два слиједећа по његовој смрти⁶⁴). Молбу подносе харамбаша Бајо и брат му Димитрије, а по барокно украшеном рукопису скоро је сигурно да је писана руком Трипа Вракјена, потсекретара провидурова. На почетку се Бајо позива на своју активност према упутствима провидура и Сената, која је опште позната⁶⁵). Затим истиче да су он и брат до сад примили плату само за један мјесец, па не зна како да издржава своју бројну породицу. На крају додаје да му се вратио син из Задра, а ускоро ће на његово тражење, а по налогу генерала, стићи и његов други син и брат му. Да би сви они заједно допринијели општој ствари, нужне су им плате.

Судећи по овоме не би била тачна тврђења Вракјенова о високим зарадама у породици Николић. Али, с друге стране, када се тражи своје право на плату, могу се личне прилике у молби дати у знатно тамнијим бојама него што су оне у ствари.

Овај други докуменат још јасније помиње породицу харамбаше Баја и даље излаже судбину дугованог им новца. Писан је исто у облику молбе од стране његове браће Димитрија и Петра, а послје Бајове смрти⁶⁶). На молби нема датума, али је свакако предата послје Бајове погибије на Вртијељци. У њој се поминути подносиоци молбе обраћају провидуру у име своје и Бајове четворо дјеце за двије ствари. Најприје траже да им се исплати новац који државна каса још дугује њиховом покојном брату Бају. А затим да се задрже у војној служби сви који је већ имају, а да умјесто покојног брата добије службу и један од млађих, незапослених Бајових синова. Јер, како се из текста молбе види, једним дукалом су своједобно (не каже се кад) били примљени у коњичку чету харамбаша Бајо, два његова старија сина и оба брата. Али када је за которског провидура постављен Антонио Зено, он је повео са собом Баја и Димитрија у Котор а одлуком генерала Доне ријешено је да им се плате даље мјесечно исплаћују у Котору. Исто тако је, што се тиче плата, требало да буде и са Петром и двојицом старијих Бајових синова, када су нешто касније стигли у Котор. У почетку су они заиста и придигли речени новац, само за покојног брата Баја не знају сигурно да ли је то исто урадио⁶⁷). Свакако послје тога се није више ни њима исплаћивао новац, па је Бајо још за живота у више махова молио да му се дозволи одлазак за Далмацију, да тамо дође до исплате.

⁶⁴) УП I, 345. Молба нема датума, али акти прије ње писани су у августу, а послје ње у септембру 1684. Ако, дакле, молба није случајно доспјела на то мјесто у провидуровом досијеу, писана је између 11 августа и 22 септембра 1684 године.

⁶⁵) Да је Бајо остао познат и касније, показује и Качић Миошић који о њему прјева у „Разговору угодном народа словинског“ („Писма од витезова которских“ број 127).

⁶⁶) УП I, 271.

⁶⁷) Стилизација је у овом документу овдје нешто нејасна (УП I, 271).

Али како га је провидур требао за важне војне акције, није добио дозволу да се удаљи. Сада, када је коначно Бајо и живот жртвовао у јавној служби, четворо дјеце и два брата траже начина да би могли да живе. Ако им се не може изаћи у сусрет, моле да их се отпусти, па да сами потраже средства за живот.

Из ова два документа, осим јасних помена четворо дјеце и два брата Бајова, карактеристичан је поступак власти у погледу исплате новца хајдуцима. Јер ако се Бају и његовим најближим догађало да не исплате новац, у толико се прије и чешће могло десити са осталим мање познатим харамбашама и хајдуцима. Ту се, вјероватно, исто огледају посљедице финансиске исцрпљености Млетака, али можда и неке административне компликације приликом прелаза хајдука на буџет Котора. У том смислу би карактеристична била намјера Бајова да оде у Далмацију и да тамо убере новац.

Трећи и посљедњи докуменат о породици Бајовој ограничава се само на ону, иначе прије већ једном узгред формулирану молбу, да се послѣје Бајове погибије постави у војну службу један његов незбринути син⁸⁸). Молбу исто подноси брат Димитрије у име Бајове жене и двоје незбринуте дјеце. У молби се помиње како је Бајо напустио своје имање у херцеговачкој Пиви, сада под Турцима, и дошао да се бори за принципа. Онда се истичу његове велике заслуге за вријеме првог (Кандиског) рата и каже се, да су му баш због тих заслуга, кад је наступио мир, два сина била збринута са службом у коњици у Задру, гдје се тада и сам Бајо био настанио. Онда се помињу и „јавне свједоче“, у којима су генерални провидури признавали активност Бајову. И на крају, по обнови ратних операција против Турака, Бајо је на тражење которског провидура, упућен од стране генералног провидура Лоренца Дони за дјеловање на которској територији. Дуговања државне касе према покојном Бају, која су тражена у обе претходне молбе, овдје су само узгред поменута⁸⁹). Породица је вјероватно била изгубила наду да ће постићи наплату, па тражи само војну службу за незапосленог млађег Бајовог сина.

Милош И. Милошевић

⁸⁸) УП I, 807. Баш на мјесту гдје се исказује главно тражење у молби, папир је изгрижен, али се из контекста јасно види шта се тражи. Молба је овако стилизована: „Оно што је он (Бајо) уживао нека буде да-то једном од горе поменутих његових синова“. Ту се наравно не мисли на положај харамбаше, него на војну службу.

⁸⁹) УП I, 807).